

KARIKATURA V DOBOVÉM TISKU

Práce s karikaturou v dobových časopisech v období mezi léty 1948–1989

Cílová skupina: 2. stupeň ZŠ; SŠ

Kontaktní osoba: Barbora Kulihová, barbora_kulihova@nm.cz

Motivace vzniku programu:

Pracovní list je založen na vybraných karikaturách z humoristického časopisu Dikobraz. Tento satirický časopis vznikl v červenci 1945 jako nezávislé periodikum, avšak od roku 1948 jeho obsah kontrolovala KSČ. Vliv doby lze sledovat na jednotlivých příspěvcích časopisu (například karikatura z roku 1950 věnovaná procesu s Miladou Horákovou vs. karikatura z roku 1968 reagující na okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy). Žáci pracují s dobovými vtipy, zamýšlejí se nad jejich obsahem a co o dané době vypovídají. Vybrané příspěvky jsou z let 1950, 1968 a 1984. Práce s karikaturami je pro žáky přijatelnější: emoční a estetický zážitek vede k lepšímu pochopení probíraného učiva.

Místo konání programu:

Školní třída

Časová dotace:

1–2 vyučovací hodiny

Nutný materiál:

Pracovní materiály, psací potřeby

Maximální počet účastníků:

30 žáků

Návaznost na RVP ZV:

- vzdělávací oblast: *Člověk a společnost*
- vzdělávací obor: *Dějepis*; tematický celek: *Rozdělený a integrující se svět*
- průřezová témata: *Osobnostní a sociální výchova; Výchova demokratického občana; Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech; Multikulturní výchova; Mediální výchova*

Učivo:

- studená válka, rozdělení světa do bloků reprezentovaných supervelmocemi; politické, hospodářské, sociální a ideologické soupeření
- vnitřní situace v zemích východního bloku (na vybraných příkladech srovnání s charakteristikou západních zemí)
- vývoj Československa od roku 1948 do roku 1989

Očekávané výstupy:

- žák** → prokáže základní orientaci v dějinách Československa mezi léty 1918–1989;
- rozeznává klíčové okamžiky a reálie ve vývoji Československého státu a zařadí je do kontextu dějin 20. století;
 - učí se na základě reflektovaného prožitku vnímat dějinnou výpověď dobového tisku;
 - užívá písemných a obrazových pramenů k poznání minulosti.

Návaznost na RVP SŠ:

- vzdělávací oblast
- vzdělávací obor *Dějepis*: MODERNÍ DOBA II – SOUDOBÉ DĚJINY

Učivo:

- Evropa a svět po válce (OSN, princip sociálního státu)
- východní blok – jeho politický, hospodářský a sociální vývoj; SSSR jako světová velmoc; RVHP, Varšavská smlouva
- životní podmínky na obou stranách „železné opony“
- konflikty na Blízkém východě

Očekávané výstupy:

- žák** → prokáže základní orientaci v dějinách Československa mezi léty 1948–1989;
- rozeznává klíčové okamžiky a reálie ve vývoji Československého státu a zařadí je do kontextu dějin 20. století;
 - vysvětlí základní problémy vnitřního vývoje zemí západního a východního bloku; zejména se zaměří na pochopení vnitřního vývoje a vzájemných vztahů supervelmocí USA, SSSR a na situaci ve střední Evropě a v naší zemi;
 - učí se na základě reflektovaného srovnání vnímat dějinnou výpověď dobového tisku;
 - užívá písemných a obrazových pramenů k poznání minulosti.

Klíčová slova:

- politické procesy v období 50. let v Československu; rok 1968; vztah Československa k ostatním státům

Metody a techniky:

- slovní (výklad, práce s písemnými prameny, prezentace - tvorba zprávy),
- práce s obrazovými prameny, brainstorming, skupinová práce

Možný pracovní postup - Práce s dobovým tiskem

1. Brainstorming. Rozdělte třídu do 5 pracovních skupin. Každé skupině zadejte jeden rok: 1918, 1938, 1948, 1968 a 1989. Úkolem žáků je zapsat vše, co se jim vybaví ve spojitosti s daným rokem a dějinami našeho státu. Poté každá skupina vybere řečníka, který onen rok prezentuje před ostatními. Časová dotace 10–15 minut.
2. Rozdejte skupinám pracovní materiál. Ponechte opět žákům dostatečný čas na zodpovězení otázek v pracovních listech. Vybraní řečníci ze skupin prezentují nápady skupiny. Žáci by měli být schopni vysvětlit, proč zvolili dané období či popis.

Časová dotace: 30 minut

Popis obrázků:

Obr. č. 1

Obr. 1. *Dikobraz*, 1950, roč. 6, č. 25, titulní strana. Karikatura vznikla v době propagandistické kampaně proti tzv. nepřátelům režimu. Kampaň probíhala od května do června roku 1950. Vyvrcholením byla krátká zpráva v tisku po vykonání poprav dne 27. června 1950. Popraveni byli Milada Horáková, Jan Buchal, Oldřich Pecl a Závaš Kalandra. Propaganda byla řízená přímo ÚV KSČ. Karikatura z titulní strany humoristického časopisu *Dikobraz* z roku 1950 zobrazuje bývalé předáky Československé strany národně sociální Petra Zenkla a Huberta Ripku v emigraci: „vyškrtávají“ ze seznamu svých spolupracovníků, členů Československé strany národně sociální, Miladu Horákovou a další obviněné. Detaily kresby mají mimo jiné dokazovat sepětí československé emigrace s nacismem.¹

Návrh odpovědí:

- **Obrázek byl uveřejněn v červnu 1950 v rámci propagandistické kampaně proti Miladě Horákové, Janu Buchalovi, Oldřichu Peclovi a Závaši Kalandrovi. Pro koho Milada Horáková a ostatní podle autora obrázku pracovali?**
 - Podle autora obrázku provozovala Milada Horáková spolu s ostatními obviněnými špionážní službu pro kapitalistického nepřítele, tj. USA, Velkou Británii, Francii apod.
- **Co Zenkl a Ripka na obrázku dělají? Co má symbolizovat místnost, v níž se nacházejí?**
 - Petr Zenkl a Hubert Ripka působili v 50. letech v emigraci. Podle představ autora měli v rozpadající se, zanedbané místnosti v nepříteli dobré čtvrti (vzhledem k postavě ženy na ulici) základnu špionáže pro západní mocnosti.
- **Najdi na obrázku odkaz na údajné spojení československé emigrace s nacismem.**
 - levá polovina: červená kniha *Mein Kampf*
 - pravá polovina dole: MAPA CESTY DO MNICHOVA s hákovým křížem.

¹ Zdroj: Formánková, P. „Vypořádali jsme se s Horákovou, vypořádáme se i s americkým broukem!“, in: *Moderní dějiny: Metodické sady pro výuku 50. let v ČSR*, s. 33; *Dikobraz*, 1950, roč. 6, č. 25.

→ Najdi na obrázku odkaz na studenou válku.

- Levá polovina: zásuvky s nápisy: ŠPIONÁŽ: PRO USA, PRO ANGLII, PRO FRANCII, PRO BELGII, PRO VATIKÁN, PRO NORSKO; TEROR, SABOTÁŽ, VRAŽDY, SEZANCE, PIKANTNOST
- pod zásuvkami se nachází nápis: PRODÁVÁME ZA DOLARY ČSR a její lid
- střední část, nápis na dveřích: U snědené emigrace; On parle français (Mluvíme francouzsky); English spoken (Mluvíme anglicky); Rusům a černochoům vstup zakázán.
- pravý horní roh: nukleární hlavice s nápisem „DEJ NÁM ŠTĚSTÍ!“
- pravá polovina: pokladna se znakem Československé strany národně sociální – kladivem a perem a nápisem PŘIJĎTE ZAS
- pravá polovina: PROMPTNĚ DODÁVÁME VRAHY A ŠPIONY
- Dolní část: KACHNY PRO BBC A HLAS AMERIKY

Přečtěte si básně, které vyšly ve stejném výtisku jako předchozí obrázek:

Milada Horáková a spol.

Kladivo a pero měla
ve znaku jejich strana.
Avšak tahle smečka celá
k jiným cílům byla hnaná:
Kladivem se hotovili
rozbít naši republiku,
perem nečisté své síly
upsali v žold pistolníků.
Na špatnou kdo kartu sází,
do vlastní se řítí zkázy.
Pozdě se pak tomu diví.
Kladivem lid zdrtil zradu,
perem bandě desperátů
podepsal trest spravedlivý.

Dikobraz, 1950, roč. 6, č. 25, s. 6.

K Procesu Horáková a spol.

V ČSR, pánové,
věc je jistá:
„Svobodu“ nemá tu
kapitalista.

Tu jejich „svobodu“,
Jejich „práci“,
Měli nám přinést
ESESÁCI!

Dikobraz, 1950, roč. 6, č. 25, s. 8.

Návrh odpovědi:

→ Kladivo a pero měla ve znaku jejich strana. O kterou politickou stranu se jedná?

- Československá strana socialistická

→ Pokuste se najít v básních znaky propagandy.

- „(...) Kladivem se hotovili rozbít naši republiku, perem nečisté své síly upsali v žold pistolníků.“
- „(...) ‚Svobodu‘ nemá tu kapitalista. (...) Měli nám přinést ESESÁCI!“

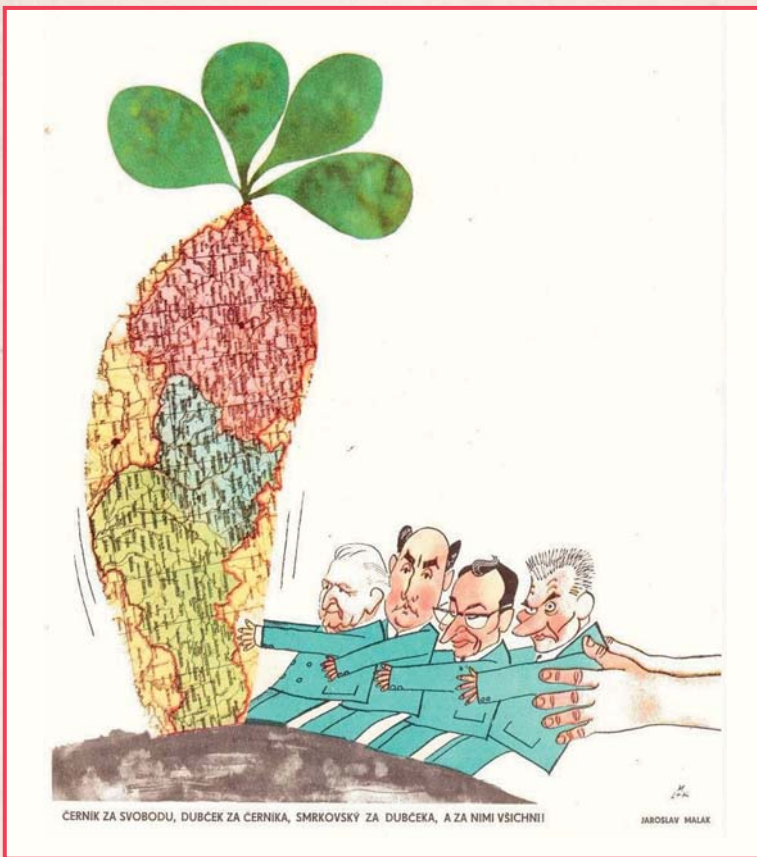
Obr. č. 2

Obr. 2 *Dikobraz*, 1968, roč. 24, č. 36, titulní strana.

- Obrázek vyšel v časopisu *Dikobraz* na podzim roku 1968. Na jakou událost pravděpodobně odkazuje?
 - Reakce na okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy.
- Proč lidé v srpnu 1968 zamalovávali ukazatele?
 - Obyvatelé Československa mátlí přicházející sovětská vojska v srpnu 1968 tím, že strhali či pozměnili dopravní směrové ukazatele, názvy ulic, vizitky bytů apod. Sovětští vojáci tak často nevěděli, kudy mají jet či kde se vůbec nacházejí.

Obr. č. 3

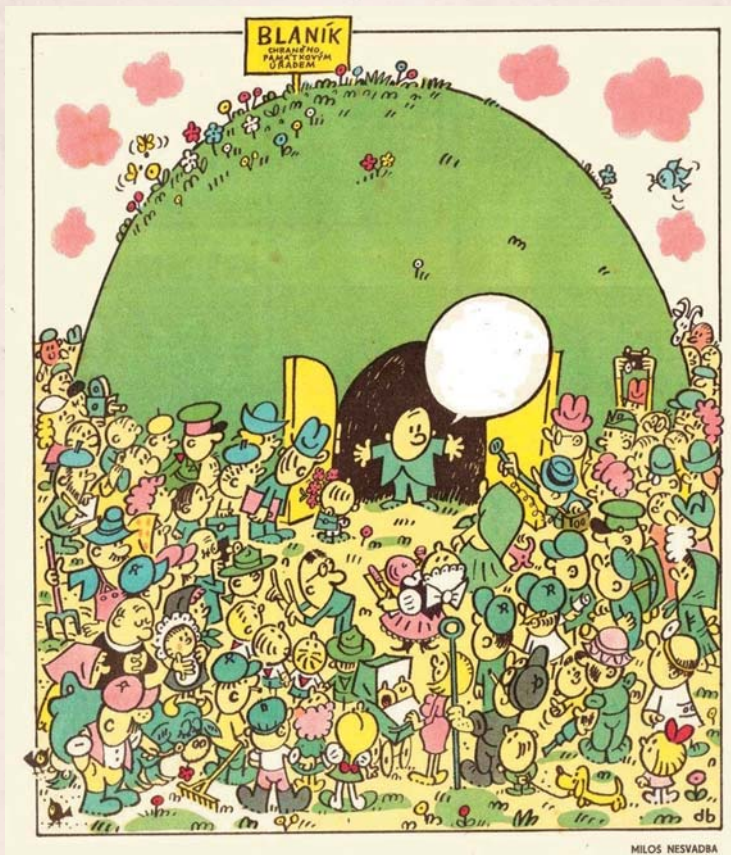

Obr. 3 *Dikobraz*, 1968, roč. 24, č. 37, titulní strana. Odp. Ludvík Svoboda: v letech 1968–1975 prezident Československé socialistické republiky; Oldřich Černík: komunistický politik, československý premiér v letech 1968–1970, jeden z čelních představitelů československého obrodného procesu ukončeného sovětskou okupací v srpnu 1968; Josef Smrkovský: československý politik a funkcionář KSČ, během pražského jara 1968 zastával funkci předsedy Národního shromáždění ČSSR; Alexander Dubček: československý a slovenský politik, jedna z hlavních osobností pražského jara 1968.

Návrh odpovědí:

- **Obrázek vyšel v časopisu *Dikobraz* na podzim roku 1968. Na jakou událost pravděpodobně reaguje?**
 - Reakce na okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy.
- **Na obrázku jsou vůdčí představitelé tzv. pražského jara. Co chtěl autor karikaturou sdělit?**
 - Zakořeněné období politického útlaku charakteristické především pro 50. léta se mění, přichází vlna uvolnění. Reformy pražského jara byly pokusem uvolnit režim a urychlit proces demokratizace. Představitelé pražského jara na obrázku symbolicky vytrhávají, osvobozují Československo.

Obr. č. 4

Obr. 4 Dikobraz, 1968, roč. 24, č. 38, titulní strana. Reakce na okupaci Československa vojsky varšavské smlouvy.

Návrh odpovědí:

- **Obrázek vyšel v časopisu Dikobraz na podzim roku 1968. Na jakou událost pravděpodobně odkazuje?**
 - Reakce na okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy dne 21. srpna 1968.
- **Doplňte text do bubliny na obrázku.**
 - Text bubliny: „Lidi, on tam nikdo není! Musíme si pomoci sami!“
- **Proč využil karikaturista symbolicky kopec Blaník?**
 - Narážka na legendu o blanických rytířích. V těžkých chvílích české historie byla hora Blaník (638 m. n. m., Středočeský kraj) symbolem naděje na získání svobody a svébytnosti českého národa. Podle pověsti uvnitř hory odpočívá vojsko, které čeká, až bude českému národu nejhůře. Podle legendy se ve chvíli, kdy bude naše vlast v největší tísní, zazelená suchý dub na Blaníku, pramen pod ním vydá tolik vody, že se studánka přeplní a voda poteče po stráni dolů. Poté se v hoře otevře Veřejová skála a rytíři uvnitř se probudí z hlubokého spánku. Pod vedením patrona české země sv. Václava vyrazí proti nepřátelům, porazí je a v Čechách opět nastane klid a mír.

Obr. č. 5

Obr. 5 *Dikobraz*, 1984, roč. 90, č. 1, s. 7.

Návrh odpovědi:

→ **Obrázek vyšel v časopisu *Dikobraz* v roce 1984. Doplňte text obrázku.**

- Text obrázku: Americký „mírový“ sbor

→ **Na jakou situaci obrázek reaguje v souvislosti se studenou válkou?**

- Obrázek reaguje s největší pravděpodobností na libanonskou občanskou válku, jež probíhala mezi léty 1975–1990. V době studené války USA představovalo kapitalistického nepřítele.

Libanonská válka pramení z demografického složení země, jejíž obyvatelstvo se skládá z muslimů a maronitských křesťanů. V roce 1926 vyřešila ústava problematické uspořádání etnik následovně: prezidentem měl být maronitský křesťan², předsedou parlamentu šíitský muslim³ a premiérem sunnitský muslim⁴. Příčiny konfliktu vyvstaly v důsledku vzniku státu Izrael⁵, šestidenní⁶ a jomkipurské⁷ války, kdy Libanon přijal velké množství palestinských Arabů a demografické složení obyvatel se silně proměnilo. Původně převažující maronitští křesťané se stali menšinou. Zvyšující se napětí v otázce palestinských uprchlíků vedlo ke ztrátě kontroly nad státem a útok na autobus s palestinskými Araby se stal záminkou k rozpoutání občanské války. Postupně se do války zapojily okolní státy, nejprve Sýrie, která na žádost prezidenta vyslala do země několik desítek tisíc vojáků. V důsledku teroristického útoku libanonského hnutí Fatah (Palestinské národně osvobozené hnutí) pronikly izraelské jednotky do Libanonu. Na konci roku 1982 vznikla libanonská šíitská politická a militantní organizace pod silným vlivem Iránu. Mezinárodní společenství se snažilo napětí urovnat. Do země se vrátily mezinárodní jednotky. Pokračovala i jednání o příměří a 17. května 1983 Libanon, Izrael a USA podepsaly dohodu o izraelském stažení, které bylo podmíněno odchodem syrské armády, což ovšem Sýrie odmítla. Pod syrským tlakem Libanon dohodu v roce 1984 vypověděl. Období 80. let je ve znamení chaosu, docházelo k bombovým útokům a sebevražedným atentátům. V Libanonu působilo na 40 teroristických organizací, měl dvě vlády a žádného prezidenta. Za ukončení občanské války se pokládá Taífská dohoda, jež byla z popudu Ligy arabských států uzavřena 22. října 1989 v Saúdské Arábii.

² Maronitská katolická církev – počátky 4. stol., Sýrie. S římsko-katolickou církví sdílí doktrínu, ale liší se liturgií a hierarchií (v čele stojí patriarcha). Liturgickým jazykem je syrština.

³ Šíitský islám – jeden z proudů islámu. Šíité považují za legitimní vůdce islámské obce jen potomky Muhammadovy rodiny v linii počínající jeho bratrancem a zetěm Alím ibn Abú Tálíbem. Šíité po Muhammadově smrti roku 632 neuznali za právoplatného chalífu Abú Bakra ani jeho následníky Umara a Uthmána. Teprve Alí, který se stal čtvrtým voleným chalífou, je podle šíitů pravý vůdce muslimů, imám, a po něm další z jeho rodu.

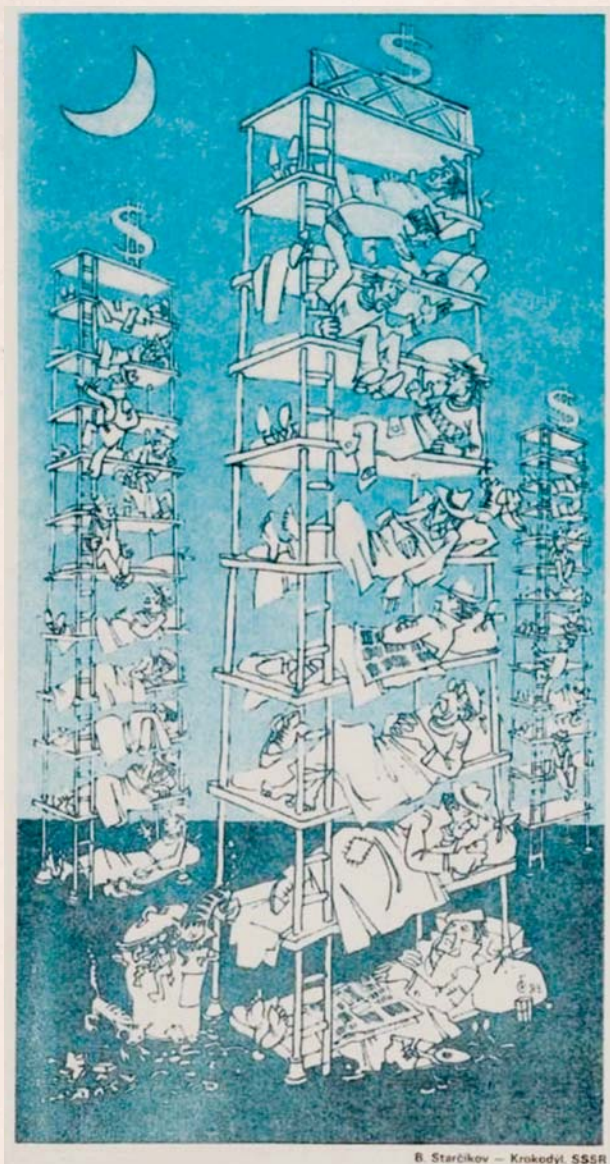
⁴ Sunnité – muslimové, kteří uznávají jako nástupce Muhammada Abú Bakra a jeho následníky.

⁵ Nezávislý stát Izrael byl vyhlášen 14. května 1948.

⁶ Šestidenní válka, 5. – 10. června 1967, vojenské střetnutí mezi Izraelem a koalici Egypta, Sýrie a Jordánska. Válka byla vedena o strategické hranice Izraele.

⁷ Jomkipurská válka vypukla 6. října 1973 v 14:00, když koalice Egypta a Sýrie za podpory dalších arabských zemí zahájila o židovském svátku Jom kipur nečekaný útok na Izrael v oblasti Suezského průplavu a Golanských výšin.

Obr. č. 6

Obr. 6 *Dikobraz*, 1984, roč. 90, č. 1, s. 7. Důležitým vodítkem je autor obrázku, respektive země, ze které pochází (SSSR).

Návrh odpovědi:

→ Obrázek vyšel v časopisu *Dikobraz* v roce 1984. Doplňte text obrázku.

- Text obrázku: Nové americké mrakodrapy

→ Co chtěl karikaturou autor vyjádřit v souvislosti se studenou válkou? Obrázek byl převzat ze sovětského humoristického časopisu.

- Karikatura odkazuje na období studené války. V Sovětském svazu se podle představitelů tamější vlády tehdy žilo lépe než ve Spojených státech amerických.